

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Marinestrategie in de Tachtigjarige Oorlog?

Vliet, A.P. van

Citation

Vliet, A. P. van. (2021). Marinestrategie in de Tachtigjarige Oorlog? *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 40(2), 23-38. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306376>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306376>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Marinestrategie in de Tachtigjarige Oorlog?

From the 16th century onwards, the Republic of the United Provinces developed itself to a state with extensive maritime economic activities (fisheries, trade and whaling) with an extensive trade network in Asia, Africa, the Caribbean, the Mediterranean as well as north and south America. In the wake of these developments, the navy of the Republic found itself involved in many conflicts throughout the early modern era. Sometimes this was for conquest, but most of the time these involvements were to defend. In other words, the maritime power of the Republic was mostly used for defensive, rather than offensive, operations.

In this contribution we will explore the question according to which strategic concept the Republic deployed its maritime power during the Eighty Years War (1568–1648), a struggle between a few rebellious states in the Netherlands and the Spanish Habsburg Empire. We will discuss the sources, as well as the question of who was in charge in deciding the objective for the creation of grand strategy, who was the opponent, what were the causes of the war, what were the objectives, what means were at the disposal of the Republic to achieve her objectives and how were priorities decided.

INLEIDING

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontwikkelde zich vanaf de zestiende eeuw tot een staat met uitgebreide economische activiteiten op zee (visserij, handel en walvisvaart) en een uitgebreid handelsnetwerk en imperium in Azië, Afrika, de Cariben, het Middellandse Zeegebied en Zuid- en Noord-Amerika. In het kielzog van deze ontwikkeling raakte haar marine in de vroegmoderne tijd bij diverse conflicten betrokken. Soms ging het om gebieds-uitbreiding, maar vaker betrof het inzet om deze veilig te stellen. Hierbij zette de Republiek haar maritieme macht vooral defensief en in mindere mate offensief in.

Bij de Nederlandse militair-maritieme operaties in de vroegmoderne tijd zijn vijf niveaus te onderscheiden: de *grand strategy*, het militair-strategische,

het operationele, het tactische en technische niveau. Er bestaat geen duidelijke scheidslijn tussen deze niveaus, veelal lopen zij geleidelijk in elkaar over. *Grand strategy* is in deze bijdrage opgevat als de gecoördineerde, systematische ontwikkeling en aanwending van de economische, diplomatieke, psychologische, militaire en overige politieke machtsmiddelen van een staat. Het doel ervan is richting en samenhang te geven aan het gebruik van alle machtsmiddelen van de Republiek.

De *grand strategy* was uiteindelijk de exclusieve verantwoordelijkheid van de Staten-Generaal. Zij definieerden de doelstellingen. Bovendien stelden de Staten-Generaal in de *grand strategy* de machtsmiddelen vast die gebruikt moesten worden om die doelstellingen te bereiken. De *grand strategy* geeft tevens aan welke beperkingen er op het gebruik van die machtsmiddelen rustten, zonder daarbij in detail vast te leggen hoe die middelen moesten worden ingezet.

Een onderdeel van de *grand strategy* is de militair-maritieme strategie die in deze bijdrage is opgevat als een vorm van strategie waarbij de mogelijkheden worden nagegaan hoe maritieme eenheden op zee kunnen opereren. De daadwerkelijke militaire operaties met oorlogsschepen op zee en de inzet ervan om bepaalde doelen te bereiken, het operationele, tactische en technische niveau, blijven hier buiten beschouwing.

De militair-maritieme strategie is tweeledig, namelijk offensief (gericht op het vijandelijk potentieel) en defensief (gericht op de bescherming van het eigen potentieel). Gebruikte vormen bij de offensieve strategie waren: zeeslagen, handelsoorlogen, blokkades en amfibische operaties. De defensieve strategie was gericht op het veiligstellen van het eigen potentieel door konvoisystemen, patrouilleren in zeegebieden en de *Fleet-in-being*, gericht op bedreiging van vijandelijk potentieel, waardoor vijandelijke eenheden gebonden werden.¹

Het lijkt enigszins gekunsteld om negentiende- en twintigste-eeuwse begrippenkaders als *grand strategy* te gebruiken voor de vroegmoderne tijd. Deze moderne strategische concepten geven echter een goed inzicht in welke maritieme strategie de opstandige gewesten in de Tachtigjarige Oorlog hanteerden en hoe vervolgens deze gewesten hun oorlogsvloot (*seapower*) gebruikten.²

In deze bijdrage staat de vraag centraal volgens welk strategisch concept de Republiek tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648) haar maritieme macht inzette. Aan de orde komen de bronnen, alsook de vragen wie de leiding had bij het bepalen van de doelstellingen voor het maken van de *grand strategy*, wie was de tegenstander, wat waren de oorzaken van deze oorlog, wat waren de oorlogsdoelstellingen, over welke middelen beschikten de opstandelingen om hun doelstellingen te bereiken en hoe stelden zij de prioriteiten.

1 John B. Hattendorff, *Naval History and Maritime Strategy. Collected Essays* (Malabar 2000) 229–240; *Nederlandse Defensie Doctrine* (Zwolle 2005) 17–20.

2 E.C.A. Meijer, 'Vijf eeuwen Nederlandse *seapower*', *Militaire Spectator* 182 (2013) 501–511.

bij de amfibische ondersteuning van enkele militaire landoperaties opereerden de vloten binnen grotere strategische concepten. Veeleer was er sprake van een tactisch reageren op incidenten. Deze situatie week sterk af van die van het militaire optreden te land. Een van de vroegste militaire handboeken in het Nederlands was Adriaen Duyck's *Instructie van de krijchs-oorts stellinghe* (Leiden 1588), waarin hij onder andere de opstelling van het voetvolk behandelde. Dit soort handboeken ontbrak voor de strijd op zee. Wel verscheen in 1579 in Antwerpen de Nederlandse vertaling van de *Instruction de toutes manières de guerroyer tant par terre que par mer* van Filips van Kleef (1456–1528). Als lid van de hoge adel verbleef hij aan het hof van Maximiliaan van Oostenrijk en Karel v. Rond 1516 schreef Van Kleef zijn *Instruction*, met daarin beknopte beschrijvingen betreffende de entertactiek, de slagorde van een vloot, gevechten in havens en de plaatsing en gebruik van geschut. Als een van de eerste verwoordde hij, hoewel schoorvoetend, dat de entertactiek niet altijd even verstandig was. Vuur van scheepsgeschut kon een belangrijke rol spelen, door hiermee de vijand te dwingen zich over te geven, zonder dat het tot enteren moest komen.⁴

Ook andere tijdgenoten die sporadisch hierover een en ander op schrift stelden, beperkten zich tot maritieme tactiek en besteedden geen aandacht aan *grand strategy*-zaken. Zo schreef de Portugees Fernando de Oliveira zijn *Arte da Guerra do Mar* (1555) en de Italiaan Eugenio Gentilini de *Instruction d'artillerie et le Parfait bombardier* (1592). Gentilini zag bijvoorbeeld juist geen grote rol voor het scheepsgeschut weggelegd: 'de vijand op lange afstand met artillerie te bestoken kan niet het doel van een marine zijn; de voornaamste taak blijft rammen en enteren'. De Engelsman Matthew Sutcliffe in zijn *The Practise, Proceedings and Lawes of Armes* (1593) ging iets verder met een uiteenzetting over 'the use of the navy, and many points to be considered by those who command at sea'.⁵ Zelfs latere vlootvoogden als Maerten Harpertsz Tromp en Michiel de Ruyter hebben hun kennis van aanvalsstrategieën, zeetactiek en seingebruik nooit geboekstaafd.

De meeste zeeofficieren waren mannen van de praktijk. Professionele officiersopleidingen met aandacht voor strategisch denken en theorievorming deden in de Republiek pas aan het einde van de achttiende eeuw hun intrede.⁶

4 A. Duyck, *Instructie van de krijchs-oorts stellinghe, allen hoofden, beleyders van armyeyden van voetvolck ende andere krijchslast hebbende: nut ende dienstelijck* (Leiden 1588) 9–45; L.H.J. Sicking, 'Philips of Cleves' *Instruction de toutes manières de guerroyer and the Fitting Out of Warships in the Netherlands during the Habsburg-Valois Wars* in: J. Haemers, C. van Hoorebeeck en H. Wijsman (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l'État: Philippe de Clèves (1456–1528), homme politique et bibliophile* (Turnhout 2007) 117–142.

5 L.H.S. Monteiro, 'Fernando Oliveira's Art of War at Sea (1555): a Pioneering Treatise on Naval Strategy', *Naval War College Review* 68:4 (2015) 94–107. Citaat bij G. Parker, *The Military Revolution. Military Innovations and the Rise of the West 1500–1800* (Cambridge 2000 3rd edition) 96; B. Heuser, *The Strategy Makers. Thoughts on War and Society from Machiavelli to Clausewitz* (Santa Barbera/Denver/Oxford 2010) 80–82.

6 Zie G. Teitler, *The Genesis of the Professional Officers Corps* (Londen 1977).

WIE BEPAALDE DE 'GRAND STRATEGY'?

Het defensie- en veiligheidsbeleid van de Republiek en de daarbij behorende opbouw, instandhouding en inzet van de Staatse vloot en het Staatse leger werden in de vroegmoderne tijd steeds bepaald door een tweetal complexe factoren. Allereerst de geografische ligging. De Republiek was een klein land dat lag aan de Noordzee. Natuurlijke landsgrenzen in het oosten en zuiden ontbraken grotendeels. Haar ligging aan de Noordzee en gerichtheid op handel en visserij vereisten de instandhouding van een grote oorlogsvloot. Daarnaast was zij genoodzaakt over een leger van enige omvang te beschikken om haar grondgebied te beschermen. Bovendien moest zij grote investeringen doen voor de aanleg en het onderhoud van vestingen en (water)linies. Continentale mogendheden als Oostenrijk, Pruisen en in mindere mate Frankrijk konden zich volledig op hun legers focussen, terwijl een eilandstaat als Engeland zich in eerste instantie kon concentreren op zijn vlootuitrustingen.⁷

Spanje en de Republiek dienden echter op twee borden te schaken. Als de meest succesvolle *fiscal-military state* van de zeventiende eeuw was dit voor de Republiek mogelijk. Over het algemeen lagen de uitgaven voor het leger twee keer hoger dan de uitgaven voor de vloot. Het vinden van een balans tussen investeringen in vloot en leger bleef erg lastig. Dit dilemma bleef gedurende de hele bestaansperiode van de Republiek (1568-1795) spelen.⁸

Voor de Republiek bepaalden de economische belangen van handel en visserij grotendeels het militaire beleid en de daarbij passende strategie. De bescherming van de scheepvaart in de breedste zin van het woord was de voornaamste taak van de Staatse vloot en indirect ook van het Staatse leger. Immers, een veilig grondgebied was een essentiële randvoorwaarde voor een ongestoorde economische bedrijvigheid. De Republiek was geen eilandnatie. Haar militair beleid werd sterk bepaald door de internationaal-politieke omgeving waarin zij opereerde.⁹

In de loop van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) formuleerden de opstandige gewesten onbedoeld allerlei strategische en tactische concepten waarbinnen het maritieme optreden van de Republiek zich uiteindelijk ontwikkelde. Een belangrijke mijlpaal in dit proces was de instelling in 1589 van een soort marinebegroting voor alle admiraliteiten, de *Ordre op de beveilinge van de zee*. Jaarlijks vergaderden de Staten-Generaal hierover en stelden het te voeren beleid op zee vast. Naast de financiën werden ook strategische doelen en tactische overwegingen in het besluitvormingsproces meegenomen. De Raad van State als een soort uitvoeringsorgaan werkte de afspraken verder uit in de *Staat van Oorlog* en *Generale Petitie*. Deze bevatten de aantallen blokkade- en

7 A. Lambert, *De zeemogendheden. Hoe een maritieme mentaliteit de vrije wereld maakte* (Utrecht 2019) 200.

8 J.S. Bartstra, *Vlootherstel en legeraugumentatie 1770-1780* (Assen 1952); J. Glete, *War and*

the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500-1600 (Londen/New York 2002) 140-173.

9 Lambert, *Zeemogendheden*, 202-207.

een jaar zou gelden, hield zij bij gebrek aan beter stand tot aan het einde van de Republiek in 1795.¹¹

Met uitzondering van de ondersteuning van militaire landoperaties blijkt het optreden te water van de opstandelingen in de jaren zeventig en tachtig van de zestiende eeuw grotendeels overeen te komen met de operationele concepten die de Zweedse maritiem-historicus J. Glete in 1993 in zijn *Navies and Nations* verwoordde met betrekking tot de Europese zeeoorlogvoering. Zijn *battle fleet strategy* (machtsontplooiing door vlootconcentratie), *sea control strategy* (beveiliging van de zeeën ten behoeve van de eigen veiligheid en de eigen commercie) en de *strategy of sea denial* (verstoring van vijandelijke verbindingen) zijn duidelijk herkenbaar in de verschillende maritieme operaties van de opstandige gewesten, de latere Republiek. Wel gaat het steeds om een combinatie van deze ‘strategieën’, waarbij veelal de financiële middelen bepalend waren. Alleen een sterke oorlogsvloot in zee brengen, terwijl de thuishavens onvoldoende beveiligd werden, of koopvaardij- en vissersschepen zonder konvooi bleven in verband met grootschalige amfibische operaties ter ondersteuning van militair landoptreden, geen haalbare opties. Toch slaagden de opstandige gewesten erin een zeker evenwicht te creëren tussen taken en beschikbare middelen. Opvallend is dat juist deze concepten, elk afzonderlijk, duidelijk en herkenbaar terugkomen in de bovengenoemde *Ordre op de beveiliging*. Vaste onderdelen hierin waren de uitschakeling van vijandelijke vloot-eenheden, de bescherming van de eigen visserij en handelsvaart met behulp van blokkadeschepen en de inzet van konvooiers, aanvallen op vijandelijke scheepvaart en (amfibische) ondersteuning van het landoptreden bij ontzet en belegeringen van steden en andere militaire operaties ten einde een militaire beslissing te forceren.¹²

De beslissing waar en hoe de vloot in te zetten viel onder het primaat van de Staten-Generaal. Zij zorgden bovendien voor de randvoorwaarden, zodat bijvoorbeeld admiraal Tromp in 1638 een effectieve blokkade voor de Vlaamse kust kon realiseren.¹³

De militair-maritieme strategie van de admiraliteiten en hun vlootvoogd moest overeenstemmen met de politieke strategie van de Staten-Generaal en moest de verwezenlijking van de doelstellingen op *grand strategy*-niveau (bescherming van scheepvaart, zeevisserij en grondgebied) naderbij brengen. Het was uiteindelijk de verantwoordelijkheid van de vlootvoogd om de politie-

11 A.P. van Vliet, ‘Van “wangedrogt” naar comité. De Zeeuwse marineorganisatie (1572–1795)’ in: J.R. Bruijn, A.C. Meijer en A.P. van Vliet (eds.), *Marinekapiteins uit de achttiende eeuw: een Zeeuws elftal* (Middelburg 2000) 9–16. Zie voor de inhoud van de artikelen: L. Eekhout, *Het admiralenboek. Vlagofficieren van de Nederlandse marine 1382–1991* (Amsterdam 1992) 157–171.

12 J. Glete, *Navies and Nations. Warships, Navies and State Building in Europe and America, 1500–1860*. Deel I (Stockholm 1993) 56–59, 105–107; J. Glete, *Warfare at Sea, 1500–1650. Maritime Conflicts and the Transformation of Europe* (New York 2000) 38–39.

13 R. Prud’homme van Reine, *Schittering en schandaal. Biografie van Maerten en Cornelis Tromp* (Amsterdam/Antwerpen 2001) 60–63.

Aanval van Duinkerker kapers op een konvooi van fluiten en pinasschepen. Pentekening op perkament door Willem van de Velde de Oude, ca. 1640. AMSTERDAM, HET SCHEEPVAARTMUSEUM

ke doelstellingen en richtlijnen te vertalen in haalbare militaire doelstellingen tot op het tactische niveau.

DE TACHTIGJARIGE OORLOG

Aan het conflict dat in 1568 tussen de Nederlanden en Spanje uitbarstte, lag een combinatie van politieke, religieuze en economische grieven ten grondslag. Een deel van de adel kwam in verzet tegen de invoering van een absolutistisch en centralistisch overheidsapparaat door hun landsheer, de Spaanse koning Filips II. Zijn religieuze politiek ten aanzien van niet-katholieken botste met de traditionele tolerantie in de Nederlanden tegenover andersdenkenden. Nieuwe belastingvormen en economische malaise door misoogsten, staatsbankroet en de sluiting van de Sont veroorzaakten prijsstijgingen en zorgden voor sociale onrust. Filips II trachtte met harde hand zijn positie veilig te stellen. Een strijd op leven en dood volgde. De Opstand ontwikkelde zich tot een burgeroorlog en werd tenslotte een reguliere oorlog. Te land en ter zee en wereldwijd bevochten beide partijen elkaar.

Gedurende de Opstand stonden de opstandelingen tegenover oppermachtige leger- en vlooteenheden die de koningsgetrouwe steden en gewesten en het centrale Habsburgse gezag wisten te mobiliseren. Dat zij toch een machtsbasis in Holland en Zeeland wisten op te bouwen en te consolideren dankten zij aan de verdediging van vele versterkte steden, de inundatie van gebieden die gevaar liepen en een optimaal gebruik van het natuurlijke weerstandsvermogen in beide gewesten. De rivierdelta's, het drassige platteland, doorsneden met sloten en dijken, leenden zich slecht voor grootschalige veldslagen en maakten een guerrillaoorlogvoering mogelijk. Daarnaast slaagden de opstandelingen erin een scheepsmacht te mobiliseren die op veel fronten kon wor-

den ingezet: van het uitschakelen van vijandelijke vloeten, bescherming van handel en visserij, tot amfibische ondersteuning bij militaire landoperaties.¹⁴

De watergeuzen kwamen voort uit een bonte verzameling kleine edelen, ambachtslieden, vissers, zeelieden en avonturiers die in het voorjaar van 1567 en de daaropvolgende winter uit de Lage Landen waren gevlucht uit angst voor Alva's schrikbewind. In Engelse en Oost-Friese havens rustten deze ballingen schepen uit waarmee ze hun brood konden verdienen met piraterij en kaapvaart op de Wadden- en Noordzee, terwijl ze tegelijkertijd het koninklijk gezag uitdaagden.¹⁵ In de eerste jaren van de Opstand bevochten de watergeuzen koninklijke vlooteenheden op de Zuiderzee, het Haarlemmermeer en op de Zeeuwse stromen. Het aanvallend vermogen van de oorlogsvloot bij zowel de rebellerende en als de koningsgetrouwe gewesten was beperkt. Er was te weinig geld om grote aantallen schepen uit te rusten. Daarnaast had Spanje problemen om zijn *Armada del Mar Océano* in de Noordzee te ontplooiën vanwege de grote afstand tussen de uitvalbases en het operatiegebied.¹⁶

Deze situatie veranderde toen een leger onder bevel van Alexander Farnese, hertog van Parma, in 1583 grote delen van de Vlaamse kust veroverde en in Duinkerken tien oorlogsschepen liet bouwen, het zogenoemde koninklijk eskader. Bovendien wist hij particuliere reders te overtuigen kaperschepen in zee te brengen. De Duinkerker kapers waren geboren. De bestrijding van deze *Armada del Flandre* zou gedurende het verdere verloop van de Tachtigjarige Oorlog alle aandacht van de Staatse oorlogsvloot opeisen.¹⁷ Slechts tweemaal was Spanje in staat een invasievloot in zee te brengen om de oorlog definitief in zijn voordeel te beslissen. In 1588 arriveerde *La Armada Invencible*¹⁸ in de Noordzee met als doel allereerst met Engeland, een bondgenoot van de opstandelingen, af te rekenen en daarna met de opstandelingen zelf. De Staatse oorlogsvloot was niet bij de echte gevechten betrokken. De Armada werd door de Engelsen uiteengeslagen. Een eskader onder bevel van luitenant-admiraal Justinus van Nassau voorkwam wel dat oorlogsschepen uit Duinkerken zich bij de Armada konden aansluiten.¹⁹ De Tweede Armada van 1639 had primair tot doel een leger te laten landen in de Zuidelijke Nederlanden en daarmee het ontstane machtsevenwicht op het land tussen de Spanje en de Republiek in het voordeel van de eerste te doen kantelen. Bij Duins wist admiraal Tromp in oktober 1639 deze vijandelijke vloot te verslaan. De

14 P. Groen (ed.), *De Tachtigjarige Oorlog. Van opstand naar geregelde oorlog 1568-1648* (Amsterdam 2013) 108-110.

15 A. Doedens en J. Houter, *De watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575* (Zutphen 2018) 11-15; J.C.A. de Meij, *De Watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572* (Amsterdam / Londen 1972) 144-164.

16 Groen (ed.), *De Tachtigjarige Oorlog*, 159.

17 R.A. Stradling, *The Armada of Flanders. Spanish Maritime Policy and European War,*

1568-1668 (Cambridge 1992) 7-9.

18 Enkele huidige historici beschouwen de term 'Invencible' als een product van latere Engelse propaganda. Zie 'The Spanish Armada, Royal History's Biggest Fibs with Lucy Worsley Series 1', BBC 2 5 September 2020.

19 C. Martin en G. Parker, *The Spanish Armada* (Londen 1988); A.P. van Vliet, *Bastaard van Oranje. Justinus van Nassau, admiraal, diplomaat & gouverneur (1559-1631)* (Zutphen 2017) 66-72.

Spaanse beheersing van de zeeverbindingen tussen Spanje en de Zuidelijke Nederlanden was niet langer vanzelfsprekend. Hiermee kwam een einde aan de Spaanse hegemonie in de West-Europese wateren. Spanje bezat er voortaan geen *command of the sea* meer.²⁰

OORLOGSDOELSTELLINGEN

De doelen die de rebellen zich aan het begin van de Opstand stelden, liepen aanvankelijk zeer uiteen. Zij vochten om landsheer Filips II te dwingen de stedelijke en gewestelijke privileges te erkennen, de centralisatiepogingen in het kerkelijke domein en op belastinggebied terug te draaien en de vervolging van andersdenkenden te staken. Van een intentie de landsheer te verlaten, van een streven naar onafhankelijkheid, was nog geen sprake. Pas in 1581 publiceerden de Staten-Generaal het 'Plakkaat van Verlatinge' waarin zij aangaven hun landsheer Filips II niet langer te erkennen vanwege zijn tiranniek bewind. De bij de Opstand aangesloten gewesten kozen er voor een eigen staat op te bouwen en die te verdedigen.²¹

De doorvoereconomie die de Republiek toen al was, vereiste prioriteit te geven aan de bescherming van scheepvaart en zeevisserij met behulp van het al oude en beproefde middel van konvooiing. Ondanks allerlei interne discussies binnen de Staten-Generaal bleef de bescherming van koopvaarders en vissers belangrijker dan zeeslagen, patrouilles in de kustwateren en de blokkade van Vlaamse havens.²²

Hoewel de Staatse oorlogsvloot een belangrijke ondersteunende rol speelde in de strijd tegen Spanje, was deze scheepsmacht slechts goed voor 26% van de overheidsuitgaven, tegen 51,5% voor het leger.²³ De strijd om de onafhankelijkheid was een militaire strijd die op het land door een kostbaar professioneel leger werd gevoerd. Dit alles was alleen mogelijk dankzij het geld dat met de overzeese handel werd verdiend. En het was de oorlogsvloot die deze overzeese handel veiligstelde.

De operatieterrijnen van de oorlogsvloten lagen tijdens dit conflict primair op de Noordzee, in Het Kanaal. Vanaf 1607 kwam hier ook de Middellandse Zee bij. Oldenbarnevelt bewerkstelligde toen dat een Staatse vloot zijn Spaanse tegenstander in de thuiswateren zou aantasten. Het doel was een Spaanse zilvervloot uit Zuid-Amerika te onderscheppen. Toen die uitbleef, werd besloten

20 M.G. de Boer, *Tromp en de armada van 1639* (Amsterdam 1941) 140-158; Prud'homme van Reine, *Schittering en schandaal*, 73-86.

21 S. Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca. 1560-1650)* (Zutphen 2012) 115-116; Z.W. Sneller, *Unie van Utrecht en Plakkaat van Verlatinge. De wording van den Nederlandschen staat* (Rotterdam 1929) 59-62.

22 A.P. van Vliet, 'De Staatse Vloot in de Tachtigjarige Oorlog' in: J.R. Bruijn en C.B. Wels (eds.), *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003) 44-62, aldaar 49-52.

23 M.C. 't Hart, *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch Revolt* (Manchester/New York 1993) 61-62.

Staatse oorlogsschepen voor de haven van Duinkerken, ca. 1630. Schilderij door Cornelis Isaacsz. Verbeek. Foto Kunsthandel Rob Kattenburg. BOSTON (VS), MUSEUM OF FINE ARTS

om de niet uitgerede Spaanse vloot in de Baai van Gibraltar aan te vallen. Deze vlootoperatie zou ook de vastgelopen onderhandelingen over een wapenstilstand moeten vlottrekken. Op 25 april 1607 kwam het vervolgens onder leiding van admiraal Jacob van Heemskerck tot een treffen bij Gibraltar. De Spaanse vloot werd vernietigend verslagen. Dit was een van de redenen dat in 1608 het overleg weer van start ging. Die besprekingen leiden in 1609 tot het Twaalfjarig Bestand.²⁴

Slechts in incidentele gevallen vonden confrontaties plaats rondom Afrika, Amerika, Azië en het Caribisch gebied. Hierbij ging het om het veiligstellen van de territoriale en handelsbelangen van de West-Indische Compagnie (wic) en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc).²⁵

BESCHIKBARE MIDDELEN

Geld was de zenuw van de oorlog. Militair succes was grotendeels afhankelijk van de mate waarin een land geld wist te genereren voor oorlogvoering. In de vroegmoderne tijd was in de meeste West-Europese landen minstens zeventig tot negentig procent van de staatsinkomsten bestemd voor leger en vloot en voor de afbetaling van staatsschulden die in eerdere oorlogen waren aange-

24 J. den Tex, *Johan van Oldenbarnevelt* (Den Haag 1980) 145–148.

25 Henk den Heijer en Michiel de Jong, 'Het eerste militaire optreden overzee (1590–1602/1621)' in: H.J. den Heijer, G.J. Knaap en

M.A.G. de Jong (eds.), *Oorlogen overzee. Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595–1814* (Amsterdam 2015) 51–52; Van Vliet, 'De Staatse vloot', 61–62.

gaan. Dit gold ook voor de Republiek. Over het algemeen waren de uitgaven ten behoeve van het leger twee keer hoger dan de uitgaven voor de vloot. Alleen tijdens de latere Engels-Nederlandse zeeoorlogen lagen de verhoudingen andersom.²⁶

In de eerste Opstandsjaren financierden hoofdzakelijk de gewesten Vlaanderen, Zeeland en Holland de oorlogsvloot. Daarnaast moedigden de Staten-Generaal particulieren aan hun schepen in te zetten voor kaapvaart op de vijand. De vlootuitrustingen werden op den duur betaald uit de opbrengsten van in- en uitvoerheffingen (de zogenoemde 'convooiën en licenten' en de last- en veilgelden), buitgoederen en kaapvaart, met generaliteitssubsidies en met leningen. Vooral tijdens de oorlogen met Engeland waren de admiraliteiten afhankelijk van extra-ordinaris subsidies, afkomstig uit extra belastingheffingen.

Een breed gedragen gevoel van externe dreiging zorgde ervoor dat bestuurders en bevolking bereid waren de financiën op te brengen die nodig waren om een sterke oorlogsvloot in zee te houden. Een uitzondering vormde de jaren van het Twaalfjarig Bestand (1609–1621). De (land)gewesten, met uitzondering van Holland en Zeeland, fourneerden toen onvoldoende geld om de benodigde minimum vlootsterkte te behouden. Het gevolg was dat zeerovers toen hun slag konden slaan.

Over de jaren 1574–1680 zijn in archieven de complete cijferreeksen betreffende de inkomsten van de admiraliteiten beschikbaar. Zij bedroegen jaarlijks gemiddeld 3,1 miljoen gulden. Exacte uitgavenoverzichten ontbreken. Gelet op de vele subsidieverzoeken is wel duidelijk dat de uitgaven de inkomsten veelvuldig overtroffen. Om een indicatie te geven: in 1628 en 1641 bedroegen de totale jaarlijkse kosten voor de vloot, inclusief personeelskosten en walorganisatie, ruim vier miljoen gulden. Het vinden van een balans tussen de uitgaven voor het leger en de vloot bleef lastig. De discussies hierover keerden in de Staten-Generaal steeds terug.²⁷

In de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog waren de vlooteenheden van de opstandelingen en later die van de admiraliteiten, heterogeen van samenstelling. Het merendeel van de oorlogsschepen waren gehuurde schepen van de koopvaardijvloot. Een beperkt aantal schepen werd gebouwd in opdracht van de admiraliteitscolleges. Pas tijdens de latere Engels-Nederlandse zeeoorlogen zou een staande oorlogsvloot verder worden uitgebouwd.²⁸

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog brachten de vijf admiraliteiten een groot aan-

26 W. Veenstra, *Tussen gewest en generaliteit. Staatsvorming en financiering van de oorlog te water in de Republiek der Verenigde Nederlanden, in het bijzonder Zeeland (1586–1795)* (Zutphen 2014) 29 en K. Davids en M. 't Hart, 'The navy and the rise of the state. The case of the Netherlands, c. 1570–1810' in: J.G. Backhaus (ed.), *Navies and state formation. The Schumpeter hypothesis revisited and reflected* (Zürich/Münster 2012) 273–316, aldaar 278.

27 't Hart, *Bourgeois state*, 51–59; W. Fritschy, *Public Finance of the Dutch Republic in Comparative Perspective: The Viability of an Early Modern Federal State (1570s–1795)* (Leiden 2017) 149, 268; Huygens ING Den Haag, Database Gewestelijke Financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden 1572–1795 (geraadpleegd 21-07-2020).

28 M. van Alphen, J. Hoffenaar, A. Lemmers en C. van der Spek, *Krijgsmacht en handels-*

tal schepen in zee, die bestemd waren voor het konvooieren van koopvaardij- en vissersschepen, het blokkeren van Vlaamse havens, het patrouilleren op de Noordzee en in Het Kanaal, en het bewaken van de riviermondingen. Gezien het grote aantal taken kon de Staatse oorlogsvloot in de meeste jaren niet voorkomen dat Duinkerker kapers veel slachtoffers maakten onder de Hollandse en Zeeuwse vissers. De door de Staten-Generaal bekostigde expedities tegen de Spaanse en Portugese scheepvaart en koloniën mislukten grotendeels en zorgden voor enorme financiële tekorten bij de admiraliteiten. Het waren uiteindelijk de VOC en WIC die met succes buiten Europa oorlog tegen het Habsburgse rijk voerden.²⁹

Geschatte omvang van de Staatse vloot en van de Duinkerker kapers, 1585–1642.³⁰

	<i>Staatse vloot</i>	<i>Duinkerker kapers</i>
1585	102	–
1588	–	60
1596	140	–
1597	–	22
1616	34	–
1621	86	20
1628	124	19
1642	143	60

In hun strijd tegen Spanje stonden de opstandelingen zeker niet alleen. Vanaf 1572 steunden de Engelsen hen met troepen en op zee bestreden zij gezamenlijk de Spaanse maritieme bedreigingen, met als hoogtepunt de vernietiging van de Spaanse armada in 1588. Hugenootse troepen uit Frankrijk namen in de beginfase van de Opstand deel aan militaire operaties. In 1596 sloten Frankrijk, Engeland en de Republiek het Traktaat van Greenwich tegen Spanje. Toen Frankrijk en Engeland respectievelijk in 1598 en 1604 vrede met Spanje sloten, stond de Republiek er alleen voor, zij het dat de Franse koning Hendrik IV onderhands geld en troepen naar de Republiek bleef sturen. De Staatse oorlogsvloot moest het voortaan zonder bondgenootschappelijke samenwerking doen bij de bescherming van de handelsroutes van en naar de Republiek en de versterking van de vijandelijke scheepvaartverbindingen.³¹

geest. *Om het machtsevenwicht in Europa 1648–1813* (Amsterdam 2019) 294–302; Van Vliet, 'De Staatse vloot', 54–57.

29 L. Sicking en A.P. van Vliet, 'Our Triompf of Holland'. War, Violence and the Herring Fishery of the Low Countries, c. 1400–1650' in: L. Sicking en D. Abreu-Ferreira (eds.), *Beyond the Catch. Fisheries of the North Atlantic, the*

North Sea and the Baltic, 900–1850 (Leiden/Boston 2009) 337–364, aldaar 354–360.

30 Van Vliet, *Vissers en kapers*, 69–70, 185–186.

31 Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 138–140. Voor een overzicht van alle allianties en traktaten zie O. van Nimwegen, *The Dutch Army and the Military Revolutions 1588–1688* (Woodbridge 2010) 571–577.

PRIORITERING

De Republiek was geen eenheidsstaat. Het proces van strategievorming en de prioritering van middelen en doelstellingen was niet aan de top geconcentreerd, maar over verschillende bestuurslagen verdeeld. Besluiten die op het topniveau – in de Staten-Generaal – werden genomen moesten in de afzonderlijke gewesten op het laagste niveau worden verantwoord. Consensus en ruggenspraak van vertegenwoordigers met degenen die zij vertegenwoordigden waren een vereiste.³²

Sinds de Unie van Utrecht (1579) was in de Republiek de vaststelling van het militaire beleid de verantwoordelijkheid van de Staten-Generaal. De zeven soevereine gewesten delegerden toen een deel van hun militaire zeggenschap aan dit college. Toch hield dit niet in dat de Staten-Generaal het *strategy-making process* volledig bepaalden. Hoewel over belangrijke beslissingen in dit orgaan eenparigheid van stemmen was vereist en elk gewest maar één stem had, domineerde het machtige gewest Holland de beleidsvorming en prioritering. In de vergadering van de Hollandse Staten werden de besluiten van de Staten-Generaal uitgedacht, ingebracht, beoordeeld, geamendeerd en goedgekeurd. In oorlogszaken had Holland het initiatief. Zelfs instructies voor vlootvoogden werden door Holland geconcipeerd. In de vergadering van de Staten-Generaal kon geen besluit worden genomen als Holland zijn standpunt nog niet had bepaald. De Hollandse raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt was in de eerste helft van de Tachtigjarige Oorlog de spil om wie alles draaide.³³ Zo zorgde Oldenbarnevelt ervoor dat de Staatse oorlogsvloot optimaal kon opereren in het krachtenveld tussen Holland en Zeeland en werd ingezet ter bescherming van de handelsbelangen van de Republiek. Wel bepaalden de afzonderlijke admiraliteiten grotendeels zelf welke schepen zij hiervoor uitrustten. Hij was het ook die de totstandkoming van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) stimuleerde en daarmee de strijd tegen Spanje en Portugal ook buiten Europa bracht.³⁴

De rol van de stadhouders in maritieme zaken was beperkt. Hoewel zij de rang van admiraal-generaal bekleedden, hadden de tot stadhouder aangestelde Oranjes weinig affiniteit met de vloot. Hun interesse lag bij het landleger. Zij lieten de strategische keuzes en vlootoperaties over aan de raadpensionaris van Holland, de admiraliteitsraden en de hoogste vlagofficier. Wel speelde stadhouder Frederik Hendrik een cruciale rol bij de benoeming van enkele vlootvoogden. Zo hield hij lange tijd luitenant-admiraal Filips van Dorp de

32 T.H.P.M. Thomassen, *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576–1796* (Den Haag 2015) 108.

33 F.C. Spits, 'Unie en militie' in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg, *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en verbondsacte* (Den Haag 1979) 182–198; Thomas-

sen, *Instrumenten van de macht*, 86–90.

34 J.R. Bruijn, *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1998) 116; B. Knapen, *De man en zijn staat. Johan van Oldenbarnevelt 1547–1619* (Amsterdam 2005) 123–125, 198–201.

hand boven het hoofd, benoemde hij Piet Hein in plaats van de door Holland voorgedragen Laurens Reaal, herbenoemde de incapabele Van Dorp en stelde uiteindelijk Maerten Tromp aan als luitenant-admiraal van Holland.³⁵

Het feitelijke overwicht van Holland bij de besluitvorming moest wel steeds worden verzoend met de formele gelijkheid van de andere gewesten. Het evenwicht in het systeem werd bereikt door een gedeelde ideologie, die het machtige Holland en de zwakkere gewesten verbond in hun strijd voor vrijheid en geloof, en het voeren van een rechtvaardige oorlog, die weer de overbrugging van tegenstellingen legitimeerde door een krachtig beroep te doen op het algemeen belang.³⁶ Het rijke Holland was een zeegevest bij uitstek en de bescherming van handel en scheepvaart had er de hoogste prioriteit. Maar vanuit veiligheidsoverwegingen gingen de Hollandse Staten wel altijd akkoord met het feit dat er aan het leger tweemaal zoveel geld werd besteed dan aan de vloot.³⁷ Vóór 1650 bouwde de Republiek geen offensieve, permanente oorlogsvloot ten einde een *command of the sea* te bewerkstelligen. Deze ambitie ontstond pas toen Engeland in het midden van de zeventiende eeuw de volledige controle over Het Kanaal ambieerde en daarmee de handelsbelangen van de Republiek bedreigde.³⁸

CONCLUSIE

De uitkomst van de Tachtigjarige Oorlog was uiteindelijk verrassend. Niemand had verwacht dat het enorme Spaans-Habsburgse imperium bij de Vrede van Münster (1648) de soevereiniteit van de zeven opstandige gewesten moest erkennen. Beide partijen accepteerden hierbij de tweedeling van de Nederlanden in een koningsgetrouw zuidelijk deel (grosso modo het huidige België) en een onafhankelijk noordelijk deel (grotendeels het huidige Nederland).

De politiek van Spanje om de Nederlanden om te vormen tot een centraal aangestuurde staat had schipbreuk geleden op de onverzettelijkheid van de zeven gewestelijke Staten. Daarnaast was de onvoorwaardelijke eis van de Spaanse koning om het katholicisme weer te omarmen niet meer realistisch. Met de inzet van leger en vloot wisten de opstandelingen uiteindelijk hun officiële onafhankelijkheid te verwerven.

De maritieme strategie die de opstandige gewesten in eerste instantie onbedoeld gebruikten is het beste te omschrijven als een beperkte vorm van *power projection* (het gebruik van de vloot om de gebeurtenissen op het land te beïnvloeden) en *sea denial*. De inname van Den Briel door de watergeuzen in 1572 en de gevechten op de Zuiderzee, het Haarlemmermeer en de Zeeuwse

35 Bruijn, *Varend verleden*, 59–62; Prud'homme van Reine, *Schittering en schandaal*, 50–52; Idem, *Admiraal Zilvervloot. Biografie van Piet Hein* (Amsterdam 2003) 168–170.

36 Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 108–109.

37 't Hart, *Bourgeois State*, 61–62.

38 Lambert, *Zeemogendheden*, 199.

stromen, laten de inzet van vlooteenheden zien die de gebeurtenissen op het land voor een deel bepaalden. Uiteindelijk breidde de Opstand zich vooral uit over de noordelijke Nederlanden en beschermden oorlogsschepen de kusten van de gewesten Zeeland, Holland en Friesland tegen vijandelijke invasies. De Spaanse vloot en de Duinkerker kapers slaagden er niet in hun tegenstander het vrije gebruik van de zee te ontzeggen.

In de tweede helft van de Tachtigjarige Oorlog volgden de Staten-Generaal een offensieve strategie. De groeiende *seapower* van de Republiek gebruikten zij om de VOC en WIC de Spaanse koloniale bezittingen te laten aantasten, de Spaanse zeeverbindingen onveilig te maken en met de vernietiging van de tweede Spaanse armada bij Duins (1639) *command of the sea* te bewerkstelligen.³⁹

OVER DE AUTEUR Adri P. van Vliet is als plaatsvervangend directeur verbonden aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH). In 1994 promoveerde hij aan de Universiteit Leiden op de monografie *Vissers en kapers. De zeevisserij vanuit het Maasmondgebied en de Duinkerker kapers (ca. 1580–1648)*. Hij publiceerde over archivalische en maritiem-historische onderwerpen, waaronder recent *Justinus van Nassau, admiraal, diplomaat en gouverneur* (2017).

39 Groen (ed.), *De Tachtigjarige Oorlog*, 433–440..